

ինքնուրոյնութեան կատարեալ գիտակցութիւնը, որովհետեւ մի կողմից անհնարին չի թուում այստեղ քրիստոնէութեան վերակենդանացումն ու զօրացումը ներքուստ, և միւս կողմից միսիոնը իրեն յարողներին ազգի ընդհանութիւնից կարելով՝ զրկում է նաև բարոյական կապերից։ Պէտք է չմոռանալ, որ Հայոց եկեղեցին ազգային եկեղեցի է։

Մի հայ վերջերս ուշադրութիւն հրաւիրեց * հարաւային Ռուսաստանում գտնուած մի հայկական ազանդի վերայ, որ մկրտութիւն և դրոշմ, պատարագ, սրբոց և խաչի երկրպագութիւն, ուխտադնացութիւններ և լն մերժում է և բոլոր իւր հետեւողներից մի նոր մկրտութիւն է պահանջում։ Դոցա Թոնդրակեցի են անուանում, և անկարելի չէ, որ նոքա կազ ունենան մի և նոյն անունը կրող միջնադարեան ազանդի հետ։

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆ Եւ ԲՈՒԴԴԱՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ **

Առաջին հարցն է այստեղ, թէ արդեօք այդ կրօնաներից մէկը միւսի վրայ անմիջական ազդեցութիւն ունենաւ

* Խօսքը մեր մի գրուածքի մասին է, որ լոյս է տեսել Zeitschrift d. Kirchengeschichte թերթի մէջ, և օգտուելով գլխաւորապէս Ա. Երեցեանի «Փորձ»ում տպուած ուսումնասիրութիւնից՝ տեղեկութիւն է տալիս «Նոր Թոնդրակեցիների» մասին, ուրինք յայտնուել էին մեր գարու սկզբներին ներակի Արեխսվալի գիւղում (և ո՛չ հար՝ Ռուսաստանում)։ Կ. Վ. *

** Այս յօդուածքը քաղում ենք նորերս լոյս տեսած մի գեղեցիկ գրքոյկեց, որի հեղինակն է Բագելի համալսարանի աստուածաբանութեան անուանի ուսուցչապետ Ալֆրէդ Բերթոլետ և որ իւր կողմից հիւսուածք է Օլգենբերգի նշանաւոր գրուածքից և այլ յայտնի գրքերից։

ցել է՝ արդեօք 6—5 դար առաջ հրապարակ ելած բուդացայականութիւնը որևէ ազդեցութիւն գործել է քրիստոնէութեան ծագման վրայ։ Շատերը կարծում են, որ այդ ազդեցութիւնը տեղի է ունեցել, քանի որ շատ նման գծեր կան երկու կրօնների աւանդութիւնների մէջ։ Սիմէօն ծերունու, սիրեցեալ Յովհաննէսի, Յուդայի, աւետեաց, հրաշալի ծննդեան, փորձութեան, առաքեալների քարոզութեան ուզարկելու, Սամարացի կնոջ—պատմութիւնների՝ մինչև իսկ աւետարանի խօսքերի և առակների, համեմատ կամ նման աւանդութիւններ կան նաև բուդգայականութեան մէջ։ Այս հանգամանքը առիթ է տուել շատերին կարծելու, որ բուդգայականութեան ազդեցութեամբ են այդպիսի բաներ գտնում նման քրիստոնէութեան մէջ։ Յոլորովին մի կողմ ենք թողնում մի քանիսի, գլխաւորապէս նօտովիչի՝ այն երեակայական և անմիտ ենթադրութիւնը, թէ Քրիստոս իւր մկրտութիւնից առաջ Հընդկաստանում բուդգայականութեան աշակերտ է եղած։ Իւրդոլֆ Զայդէլը կամենում էր ապացուցանել, որ մեր ներկայ աւետարանների վրայ բուդգայական դրականութիւնը մեծ ազդեցութիւն է ունեցել. այս ենթադրութիւնը ըստ ինքեան կարող էր հաւանական լինել, բայց Զայդէլի ապացոյցները շատ թոյլ են։ Այդ ենթադրութիւնը ապացուցանելու միջոց առ այժմ չունինք և չենք էլ կարող որոշել թէ ինչ ճանապարհով է եղել ազդեցութիւնը, բայց բոլորովին անհաւանական համարել պէտք չէ։ Եթէ այժմ հաստատապէս պնդում են շատերը, թէ Յոյների եղովագոսի առակները հնդկական ծագումն ունին, այն ժամանակ հասկանալի կլինի նաև այդպիսի ազդեցութիւն քրիստոնէութեան վրայ։ Սակայն շատ հաւանական է, որ այդ ազդեցութիւնը բանաւոր, և ոչ դրաւոր, ճանապարհով կատարուած լինի։ Ինչ որ է, այս հնարաւոր ազդեցութիւններից ոչ մէկը չի վերաբերում քրիստոնէութեան որևէ էական կէտին, այլ նրա աւանդութիւններին միայն։ ուրեմն կրօնի էութեան տեսակէտից միանգամայն անհետաքրքրական են դոքաւ Բախտի մի խաղն է սակայն, որ

յետոյ Բուդգան իրրե Յովսափաթ ընդունելութիւն է գտել կաթողիկ Եկեղեցու սրբոց շարքում և միևնույն ժամանակ այսպէս կոչուած «Թովմասի» (Յիսուսի աշակերտ) դորձերը, Գուտշմիդի ապացուցման համաձայն, դանւում են ներկայումս մի բուդգայական սրբի դարձի պատմութեան մէջ։

Կարելի էր համեմատութիւնը երկու անձնաւորութիւններից, Յիսուսից և Բուդգայից, սկսել և դրանց տարբերութեամբ կրօնների առանձնայատկութիւնները բացատրել։ Սակայն այդ անձնաւորութիւնների պատկերը մի կողմից բաւականաչափ սուր կերպով գծադրուած չէ, միւս կողմից շատ զարդարուած է։ Այնուամենայնիւ ինչպէս քրիստոնէութեան ոյժը Բուդգայի մեծ անձնաւորութեան մէջ պէտք է որոնել. թէև նրա մելամազոս խրատները շատ հեռու են Յիսուսի սրբազն զայրոյթից, որ արտայայտուած է օրինակ սքանչելի կերպով փարիսեցւոց դէմ ասած ճառի մէջ. այլ և չի կարելի համեմատել երկուսի ուսուցման եղանակը. Բուդգայի ուսուցման եղանակը յոդնեցուցիչ և սքօլաստիքական բնաւորութիւն ունի, Յիսուսինը պարզ է և բնական։ Այնուամենայնիւ Բուդգան մեծ անձնաւորութիւն է. այդ երեսում է Բենարէսում տեղի ունեցած յայտնի տեսարանից, ուր 5 ճգնաւորներ Բուդգային, իրրե ուրացողի (որովհետեւ առաջ նա էլ նոյն ճգնաւորական խմբին էր պատկանում), ոչ մի պատիւ չեն տալիս, սակայն շուտով յաղթահարւում են նրա վեհ երեսոյթից և դէմքի արտայայտութիւնից և դառնում են նրա առաջին ու յարդանքով լի աշակերտները. «այդ բուդգէից ի վեր աշխարհում 6 հատ սրբեր կային», բաւական է միայն յիշել այն խօսքերը, որ ասում է նրանցից աւագագոյնը, Առնիտան. «Մագմամբ հասարակ սերնդից եմ, աղքատ և սակաւապետ. հասարակ էր այն գործը, որ ես կատարում էի՝ ես հաւաքում էի թառամած ծաղիկներ. մարդիկ արհամարհում էին ինձ և ծաղրում՝ ես հեղ հոգւով յարգանք էի մատուցանում շատերին. այդ ժամանակ տես-

սայ Բուդդային իւր ճղնաւորների խմբի հետ, երբ նա, մեծ հերոսը, ներս էր մտնում Մագալայի ամենավեհ քաղաքը։ Այն ժամանակ ես դէն նետեցի իմ բեռը և մօտեցայ նրան յարդանքս մատուցանելու։ Խղճալով վրաս կանգնեց մարդկանցից մեծագոյնը, ես ընկայ վարդապետի ուսանեց և խնդրեցի նրան, բոլոր էակներից ամենաբարձրին, ինձ իրրեւ ճղնաւոր ընդունելու։ Այն ժամանակ ողորմած վարդապետը, ամբողջ աշխարհի վրայ դժացողը, պատասխանեց, «Սրբի ինձ մօտ, ով ճղնաւոր»։ այս էր այն ձեռասդրութիւնը, որ ես ընդունեցի»։

Ամենայն իրաւամբ Հոպկինոը համարում է Բուդդային այն մարդկանցից, որոնց լոկ անձնաւորութիւնը բաւական է ոչ միայն առաջնօրդ, այլ և կուռք դարձնելու նրանց մարդկանց համար։ Աւելի միամիտ կերպով արտայայտում է ծերունի Մարկօ Պոլօն միենոյն միտքը։ «Si Buddha fuisset Christianus, fuisset apud deum maximus factus» (Եթէ Բուդդան քրիստոնեայ լինէր, Աստուած նրան ամենաբարձր տեղը կդասէր»)։

Ինքը Բուդդան իւր անձնաւորութեանը այդպիսի կեդրոնական տեղ տալ չէ կամենում, նա համարում է իրեն միայն առաջինը այն շատերից, որոնք անդիմութեան ձուն կոտրել են և նրա միջից դուրս եկել։ իւր մահից անմիջապէս առաջ պահանջում է նա իւր աշակերտներից, որ իւր անձնաւորութիւնը բոլորովին մի կողմ թողնեն, նրա վերջին խօսքը իւր սիրելի աշակերտ Անանդային հետեւեալն է, «Կարող է պատահել, որ դուք այսպէս մտածէք . խօսքը կորցրեց իւր վարդապետին, մենք այլ ևս վարդապետ չունինք. բայց Դուք այդպէս չպիտի մտածէք, Անանդա. այն վարդապետութիւնը, Անանդա, և այն օրէնքը, որ ես Ձեզ ուսուցի և քարողեցի՝ ձեր վարդապետը կլինի, երբ ես մեռնեմ»։ Ով որ բուդդայականութեան սկզբնական էութիւնը ճանաչել է ուղում, չպիտի մոռանայ այս խօսքերը։ Միանդամայն իրաւացի կերպով է Օլդենքրէրգն ասում. «Բուդդայական վարդապետութիւնը կարող է բոլոր էական կէտերում այն լինել, ինչ որ է, ա-

ուանց Բուդդայի անձնաւորութեան էր։ Այստեղ արդէն տեսնում ենք մի մեծ տարբերութիւն բուդդայականութեան և քրիստոնէութեան մէջ, և սա խիստ նշանաւոր է այն տեսակէտից, որ մենք այստեղ անձնական տարրի յետադասում ենք նկատում կրօնի մէջ։

Երկու կրօնների համեմատութեան համար աւելի լաւ է մի այլ կէտից ոկտել, որ երկուսին էլ յատուկ է. Երկուսն էլ կամենում են «փրկութեան կրօն» լինել (Erlösungs-religion). բուդդայականութեան ամենայայտնի մտքերից մէկն է՝ «ինչպէս որ մեծ ծովը, ով աշակերտներ, միայն մի համ ունի իւր մէջ, այն է աղի համը. այնպէս էլ, ով աշակերտներ, այս վարդապետութիւնն ու օրէնքը միայն մի համով այն է փրկութեան համով է լցուած»։ Որ քրիստոնէութիւնը նոյնպէս փրկութեան կրօն է, կարիք չկայ ապացուցանելու. բաւական է միայն յիշել, որ նրա հիմնագիրը փրկիչ է կոչւում։ Դէպի փրկութիւն մղողը քրիստոնէութեան մէջ մեղքի, մարդկային յանցանքի զգացումն է։ Ինչ որ Բուդդային է դէպի փրկութիւն մղում, այդ, համաձայն յայտնի աւանդութեան, որ անշուշտ ուղիղ կերպով է ըմբռնուել՝ ծերութեան, հիւանդութեան և մահի նրա վրայ արած ճնշիչ տպաւորութիւնն է։

Բայց ծերութիւնը, հիւանդութիւնը և մահը մարդոց դրութիւններ են, և ոչ զործ՝ այս աշխարհի ցաւ ու տանշանք են, բայց ոչ չարը. կարծ ասած, դոքա բնական երեւոյթներ են, և ոչ բարոյական։ Բայց այդ երեքը Բուդդայի համար բաւական են փրկութեան ձգտելու. «Եթէ երեք բան աշխարհումն չինէին, ով աշակերտներ, այն ժամանակ չէր գայ կատարեալը՝ սուրբ և բարձրագոյն Բուդդան, այս աշխարհը. այն ժամանակ աշխարհս չէր լուսաւորի այն վարդապետութիւնն ու օրէնքը, որ Կատարեալն է քարոզում. ինչ են այդ երեք բանները, ծնունդ, ծերութիւն և մահ։» Բուդդայական հաւատամբի առաջին նախադասութիւնն է դարձել այդ պատճառով. «Ո՞վ ճգնաւորներ, այս է ճշմարտութիւնը տանջանքի մասին. ծնունդը տանջանք է, ծերութիւնը տանջանք է, հիւանդութիւնը

տանջանք է, մահը տանջանք է, չսիրածի հետ միացած լինելը տանջանք է, սիրելուց բաժանուելը տանջանք է, չստանալ այն, ինչ որ մարդ կամենում է, տանջանք է, կարճ ասած, աշխարհայինից հնդակի կերպով կախուած լինելը տանջանք է»։ Ուրեմն բուդգայականութիւնը կամենում է տանջանքից, զուտ երկութական դրութիւնից փրկել. «Մի բան եմ միայն քարոզում այսօր, ինչպէս առաջ, ով աշակերտաներ, տանջանք և տանջանքի ոչնչացումն»։ Այստեղ տեսնում ենք արդէն երկու կրօնների տարրեւ բութիւնը. նոքա ծնունդ են բոլորովին տարբեր տրամադրութիւնների»։

Հնդիկ ժողովաւրդը, որ անշուշտ մի ժամանակ դորս ծունեայ և կենսունակ ազդ էր, քանի որ գեռ թերակղղու հիւսիս արևմտեան մասում էր ընակւում⁸ Ենթարկուեց հասարակածային տաք ու խեղդող կլիմայի ազդեցութեան, հայրենիքը փոխելուց յետոյ։ Այդ փոփոխութեան հետեանքն եղաւ այն կենսազուրկ և յոդնած զգացմունքը աշխարհայինի և իւր տանջանքների, որի լի ու լի պատկերը Բուդգան է ներկայացնում, որը մինչեւ անդամ՝ ընտանեկան երջանկութիւնն է մերժում։ Բուդգայականութիւնը յառաջ չէ դալիս միայն Բուդգայի անձնական զգացմունքից, այլ մի ընդհանուր պատկեր է իւր ժամանակի տրամադրութեան, և Բուդգան յաջողութիւն ունեցաւ ոչ այն պատճառով, որ նա աւելի պակաս հնդկական եղանակով էր մտածում, քան ուրիշները, այլ ընդհակառակը, որովհետեւ նա իւր բարեփոխութիւնները հնդկական ժողովուդի հոգուն էր յարմարեցնում և ինքն անձնապէս այդ տրամադրութեան կատարեալ ներկայացնեցիչն էր։

Յուրօվին այլ կերպ է ընթանում զարգացումը իսրայէլի ժողովրդի մէջ։ Այստեղ չկան այլ ևս այն հայեցոս զական կամ սպեկուլատիւ ձգտումները, ինչ որ հնդիկների մէջ, դորա փոխարէն մի երկար շղթայ կենդանի և փոխադարձ յարաբերութեան՝ պատմութիւն ստեղծող և պատմութիւնը զեկավարող Աստուծոյ հետ. մի Աստուծոյ, որ ոկտած իսրայէլի ազդ դառնալու օրից, Եդիսու-

սից ելնելուց, ուր նա իւր հզօր օդնութիւնը ցայց տուեց, միշտ ի նորոյ ստեղծագործում և իւր հզօր բաղուկը աշխարհի վրայ տարածելով՝ յառաջ է տանում իւր կամքը, չնայելով իւր ժողովրդի անհասկացողութեան և հակառակութեան, չի կամենում բաժանուել նրանից, որովհետու մի հաստատուն նախագիծ ունի նրա համար, նա իւր աղգին մեծ փառքի հասցնել է կամենում, բայց այդ գեռ տեղի չի ունենում չնորհիւ հակառակող զօրութիւնների և ժողովրդի մեղքի։ Այս ձգտումների և յօյսերի միջից, այս դէպի ապագան ուղղուած տրամադրութեան մէջ յառաջ եկաւ ու ծնունդ առաւ քրիստոնէութիւնը։ «Աստուծոյ արքայութիւնը մօտեցել է»—քարոզով է սկսում Յիսուս, և նրա վարդապետութիւնը մինչև վերջն էլ դէպի գալիքն ուղղուած է մնում։ Նրա ամբողջ քարոզի նպատակն է զարթեցնել մարդկանց խիզճը յաւիտենականութեան հանդէպ։ Այս բոլորովին այլ բան է, քան միայն այս աշխարհի տանշանքից վրկելը, նոր յառաջացած կրօնը այստեղ չի հիմնաւում յոռետեսական հայեցողութեան վերջին նախադասութեան վրայ՝ այլ մի կենդանի և անձնական պատմութեան փառտի վերայ, մի պատմութեան Աստուծոյ և իւր ժողովրդի մէջ, և կամենում է այն արդելքները ոչնչացնել, որոնք այս պատմութեան կատարելութեան խոչընդոտ են հանդիսացել։ Այդ պատճառով այս կրօնը հէնց ինքը դառնում է մի կտոր պատմութիւն Աստուծութեան և մարդկութեան մէջ, մի պատմութիւն ողորմած հօր և իւր որդւոց մէջ, ինչպէս որ Յիսուս «Հայր մեր»-ի միջոցաւ ուսուցանում է, — մի պատմութիւն մարդկային հոգու և իւր Աստուծոյ մէջ։ Օգոստինոսն ասում է, «Աստուծուն և Հոգուն եմ կամենում ճանաչել, ուրիշ ոչինչ, ոչինչ»։

Այս է քրիստոնէութեան և բուդդայականութեան ամենախոր տարբերութիւնը։ Այստեղ կրօնի հիմնաքարը պատմութիւնն է, այնտեղ ընդհակառակը հայեցողութիւնը (Spekulation)։

Եթէ այդ հայեցողութիւնը մօտիկից քննենք, կտեսնենք որ բուդդայականութեան հաւատամբի երկրորդ նա-

խաղասութիւնը մեղ առաջնորդել կարող է այս կէտում։ «Ճանշանքի յառաջ գալու սուրբ ճշմարտութիւնն այս է, ով ճգնաւորներ, սա մի ծարաւ է, որը մի վերածնութիւնից դէպի միւսն է առաջնորդում .... մի ծարաւ՝ ցանկութիւնների, ծարաւ՝ լինելու, ծարաւ զօրութեան»։ Այսուղ ամէնից առաջ մեր ուշադրութիւնը դրաւողը մի երեսյթ է, որն ինքն ըստ ինքեան աւելի հին է, քան բուդդայականութիւնը, բայց որ այդ կրօնի համար էական նշանակութիւն է ստացել։ Ամէնից առաջ պէտք է նկատենք որ այսուղ ևս բուդդայականութեան մի անհետեսողականութիւնն ունինք մեր առաջ, որովհետև հէնց վերածնութեան գաղափարի մէջ մի ահագին կտոր բնազանցութիւն կայ, որից իբրև թէ բուդդայականութիւնը աղատ պիտի լինի։ Թէ ինչ չափով ֆանտաստիքական է այս վերածնութեան պատկերացումը, կարող է ցայց տալ Բուդդայի ճառը 30 տնապատականների առաջ։ «Ի՞նչ էք կարծում, ով աշակերտներ, ձեր արթիւնն է շատ, որ այս վերածնութեան ճանապարհի վրայ միշտ և միշտ ձեր դլխատուելու ժամանակ հոսում է, թէ չորս մեծ ծովերի ջրերը»։

— «Ով տէր, ինչքան մենք վեհի ուսմունքը հասկացել ենք, որով միշտ դէպի նոր ծնունդ և նոր մահ ենք ընթանում, մեր դլխատուելու ժամանակ աւելի արթիւն ենք թափել, քան թէ 4 մեծ ծովերի մէջ ջուր կայ»։

Այսուհետեւ Բուդդան գովում է նրանց պատասխանը և կրկին հաստատում, որ յիրաւի իւր աշակերտները աւելի արթիւն են թափել, քան թէ 4 մեծ ծովերի ջրերը, մինչ նորա վերածնուել են իբրև ոչխարներ, դառներ, եղներ, կովեր և լին։

Ի՞նչ հիմունքներով բուդդայականը կարող է այս ձևի վերածնութեան գաղափար յառաջ բերել իւր սեպհական փորձերից, արդեօք այսուղ դեր է կատարում անցեալ էակների մասին եղած յիշողութիւնը։ Ցայց բուդդայականութիւնը հերքում է այդ լիովին։ Ինչպէս յայտնի է, Պղատոնը ուզում էր այդ երեսյթի վրայ հոգու անմահութեան ապացոյցը հիմնել։ Սակայն դոյաւոր հոգի (Substan-

tielle Seele) բուդդայականութիւնը ամենեին չի ընդունում, «Ով աշակերտներ, ինչ որ մարդիկ հոգի, միտք կամ հասկացողութիւն են անուանում, գիշեր ու ցերեկ յառաջանալով և ոչնչալով միշտ փոփոխուում է»։

Այստեղ նկատում ենք բուդդայականութեան մի նոր անհետեղականութիւնը, հակառակ բոլոր գոյաւոր իմացականութեան և հոգու մերժման, բուդդայականութիւնը կատարեալ լուսաւորեալին (Բուդդա), այլ և առանձնապէս քանքարաւոր մարդկանց, մի կարողութիւն է վերադրում՝ դիտելու իւր բոլոր նախկին եղելութիւնները (Existenz). Հասարակ մահկանացուին, որ այդ չնորհը չունի մուռմ է միայն հարցնել, թէ արդեօք իւր այժմեան տանջանքները կարող են անցեալ մեզքերի քաւութիւն համարուել, թէ ոչ Վերջապէս բուդդայական վերածնութեան դէմ է և ժառանգականութեան օրէնքը։ Ըստ Բուդդայի մարդ միայն իւր նախկին գործերի, իւր պարմանաի արդիւնքն է. «Իմ գործը այն որովայնն է, որ ծնում է, իմ գործը այն սեռն է, որին ես ազգակից եմ»։ Այս մերժումն է ամենայն ժառանգականութեան, որ սակայն ամէն րուպէ հօր և որդու մէջ նկատել կարելի է։ Այս մերժմամբ զանց է առնում բուդդայականութիւնը մի քարոյական պարտականութիւն, որ ունի իւրաքանչիւր ծնող դէպի իւր որդին կրթութեան տեսակէտից. եթէ ամէն մէկը իւր նախկին գործերի ծնունդն է միայն, ապա ուրեմն ծնողն աղատ է բոլոր պարտականութիւններից։

Այն շատ լուսաւորուածները, որոնք կարծում են թէ բուդդայականութիւնը աւելի բարձր է քան քրիստոնէութիւնը, որովհետեւ որոշ բուդդայական ուղղութիւններ իւրենց համաձայնութիւնն են շեշտում նորագոյն դիտութեան հետ, մինչ օրինակ այն հարցին թէ արդեօք հրաշը կայ՝ բացարձակ «ոչ» են պատասխանում, — թող լաւ դիտեն, որ մժուկներ չքամեն և ուղտեր կլանեն. բուդդայականութեան վերածնութեան գաղափարը բաւական է նորախեղճութիւնն ապացուցանելու համար, նա հիմուած է լիովին բնազանցական հողի վրայ։

Ասացինք որ քրիստոնէութիւնը ներկայացնում է մի պատմութիւն հոգու իւր Աստուծոյ հետ ունեցած հաղորդակցութեան. մինչ բուդպայականութիւնը հոգու էակաւոր գոյութիւնը մերժում է, չի խնայում միևնույն ժամանակ նաև Աստուծուն. յայտնի է որ Յուդան իւր սիստեմի մէջ Աստուծուն ոչ մի տեղ չէ տալիս. Սակայն կրօն առանց Աստուծոյ ըստ ինքեան մի հակասութիւն է. այդ պատճառով շատերը հարցրել են, թէ արդեօք բուդպայականութիւնը կրօն կոչուելու իրաւունք ունի: Յուդան բարեկամները մեղմացնում են խնդիրը նրանով, որ ասում են՝ բուդպայականութիւնը գէթ անաստուած չէ, այլ միայն մարդուն ամենաբարձր Աստուծոյ գահը բարձրացնել է կամենում: Սա ի հարկէ բառերի կոիւ է. գլխաւորն այն է, որ բուդպայականութիւնը մարդուն բուրովին անօգնական, ինքն իւր գլխին է թողնում. «Ես ես-ով գրգռիր քո ես-ը, քո ես-ով քննիր ես-դ. այն ժամանակ կարող ես ես-դ պահպանել և երջանկութեան մէջ ապրել, ով ճգնաւոր, որովհետեւ «ես»ի պահպանը «ես»ն է, «ես»ի ապաստանը «ես»ն է»:

Քրիստոնէութեան տեսակէտից այս խօսքերին ի պատասխան կարելի է զնել Օդոստինոսի խօսքը. «Դու ստեղծ ծեցիր մեղ ուղղեալ առ քեզ, և մեր սիրաը անհանդիստ է, մինչեւ որ քեզ մօտ իւր հանդիսար դանէ», կամ Սաղմոսի խօսքերը. «Հոգիս ծարաւ է Աստուծոյ, կենդանի Աստուծոյ». (Սաղմ. 42,3): Նման զգացում ունեցել են մի ժամանակ նաև հնդիկները, «Ո՞վ պիտի օգնէ մեղ .... ոչ մի գթացող չկայ, բացի նոցանից. այդ պատճառով կարօտ գէպի աստուածները դարձաւ», կարդում ենք գեռ Ռիդվեդայի մէջ:

Աստուած աւելի մեծ է, քան մեր սիրաը (Ա. Յովհ. 3,20), ահա քրիստոնէութեան պատասխանը մարդկային սրտից այն կողմ չանցնող բուդպայականութեան: Ըստ բուդպայականութեան մարդն ինքն իրեն պիտի փրկէ. սրանով նա ցոյց է տալիս իւր կատարեալ անպատմական բնաւորութիւնը. որովհետեւ իւրաքանչիւր անձնականի ձգտումն

է իրենից այն կողմ անցնել, կատարելանալ այլ անձնաշխան էակների հետ, նա կարօտ է այս ցուրտ աշխարհի մէջ մի սրտի, որ իւր համար է բարախում։ Դորա հակառակ բուդդայականութիւնը դարձաւ միայնութեան ամենամեծ կրօնը. իսկ սա մարդկային ամենամեծ թշուառութիւնն է, որ մենք բոլոր մեզ նման և մեղնից բարձր հոգիների հետ յարաբերութիւն ունենալուց զրկուած ենք և միայնդամայն մենակութեան մէջ։

Եւ յիրաւի բուդդայականութիւնը չկարողացաւ իւր դարդացման ընթացքում առանց Աստուծոյ մնալ. Բուդդան դարձաւ բուդդայականների Աստուծը, և այս հաւատը դէպի Բուդդան և ոչ թէ նրա վարդապետութեան աղդեցութիւնը եղաւ պատճառ, ըստ Յենդերի, բուդդայական եկեղեցու կազմուելուն։ Դեռ 1858 թուականին Յելօնում, ի պատիւ Բուդդայի մի ատամի՝ ահագին տօն կատարուեցաւ։ Այս էր այն արդար դատաստանը, որ բուդդայականութիւնը իւր անաստուածութեան վրայ իւր ձեռքով կատարեց։

Բուդդայի անաստուածութիւնը մեզ աւելի հասկանալի է կացուցանում նրա յոռետեսութիւնը։ Հարկաւքրիստոնէութեան հիմնադիրն էլ ասում է, որ կան մարդիկ, որոնք աւելի լաւ կլինէր ծնուած չլինէին (Մատթ. 26,24), Բուդդայի «ծնունդը տանջանք է» ասացուածքի նըման։ Բայց ինչպէս յայտնի է, այդ խօսքը վերաբերում է Յուդային։ Առհասարակ ամբողջ հնագոյն քրիստոնէութիւնը մեղքի զօրութեան հանդէպ այն կարծիքի է, թէ ամբողջ աշխարհը չարութեան մէջ է (Ա. Յովհ. 5, 19, համեմատել Պաղատ. 1, 4)։ Սակայն Քրիստոսի միւս աշակերտների համար մի այլ խօսք է ասած. «Երանի այն աչքերին, որ այն են տեսնում, ինչ որ դուք» (Ղուկաս. 10, 23). ուշքեմն ոչ թէ ծնուած կամ չծնուած լինելը, ոչ թէ զուտ երեսութական դրութիւնն է, որ Յիսուսի համար դլխաւոր դեր է կատարում, այլ դարձեալ «կեանքի պատմութիւնը»՝ այն, ինչ որ մարդ իւր կեանքից շինում է։ Այսուղ հանդէս է գալիս

քրիստոնէութեան մէջ ևս այն գաղափարը, ինչ որ մենք քուդայականութեան մէջ տեսանք .... վերածնութեան գաղափարը, այն տարբերութեամբ միայն, որ մինչ բուդայականութեան համար վերածնութիւն նշանակում է յայտարարել որ կեանքը առհասարակ ապրելու արժանի չէ, քրիստոնէութեան պահանջն է մի վերածնութիւն, որ նոր կեանքը է բերում, ապրելու արժանի կեանք։ Յիսուս կարող էր այսպէս մտածել և այսպէս զգալ, որովհետեւ նորա համար տանջանքը Աստուծուց է գալիս, և մարդ միայն հնազանդել կարող է. ոչ մի ճնճղուկ գետին չի ընկանում առանց Երկնաւոր Հօր կամքին (Մատթ. 10, 29): Այս հաւատը տալիս է մինչև անդամ այնպիսի լաւատեսութիւն բնութեան և կեանքի մասին, որ նա թոշուններին ու ծաղիկներին մարդկանց համար իրեւ օրինակ գործնել կարող է (Մատթ. 6, 26 և հետեւելք)։

Հիւանդութիւնը տանջանք է, ասում է բուդդայականութիւնը. քրիստոնէութեան պատասխանն է. «Թէպէտ և մեր արտաքին մարդը ոչնչանում է, սակայն մեր ներսքին մարդը օր ըստ օրէ նորոգւում է» (Բ. Կորնթ. 4, 16). Արտաքին տանջանքներից ոչ մէկը հոգուն չի հասնում: այլ բոլորը միայն արտաքին մարմնին են վերաբերում։ Այս հասկացողութիւնը անըմբոնելի է յոռետեսութեան համար. այդ պատճառով շատ ուղիղ է նկատում Ֆրիդրիխ Ֆիշերը, թէ յոռետեսութիւնը իսկապէս նիւթապաշտութիւն է, քանի որ նա կեանքի բարոյական գործօնները առ ոչինչ է համարում, այն պատճառով միայն, որ նոքաշօշափելի բաներ չեն։

Մի այլ կողմից ևս դէմ առ դէմ կանդնած են քրիստոնէութեան աստուծականութիւնն ու բուդդայականութեան անաստուծութիւնը. քրիստոնէութիւնը սովորեցնում և զգալ է տալիս, որ հաւատացեալին ոչ մի բան չէ կարող Աստուծոյ սիրուց յետ կասեցնել (Հոռվմ. 8, 38 ...) Այդ տեսակէտից էլ Պօղոս առաքեալը այլ կերպ է հասկանում տանջանքը. նա ոչինչ է համեմատած այն երանութեան հետ, որ մեղ պէտք է յայտնուի։ Այսպիսի մըտ-

քերը ստիպում են քրիստոնեային ոչ թէ տանջանքն ըստ ինքեան ուշադրութեան առարկայ գարձնել, այլ ուղղել հայեացքը գեպի յուսոյ երանելի գաշտը, և հենց սորանով քրիստոնէութիւնը բուդդայականութեան վրայ անկասկած յաղթանակ է կանգնեցնում. որովհետեւ բուդդայականութիւնը ընդհակառակն սովորեցնում է, կամովին և մտադիւրութեամբ դիտել իւր տանջանքը և այդ տանջանքի մէջ իւր հեայեացքը խորացնել, և ի վերջոյ, եթէ հնար է, ոչնչացնել այն։ Այդ է բուդդայականի խսկական նպատակը. և բուդդայականութեան հաւատամքի երրորդ նախադասութեան բովանդակութիւնն է՝ «գեպի կեանք ձգտող ծարաւի վերացումն, ցանկութեան ամբողջական ոչնչացմամբ»։ Սա միանգամայն բացասական իդէալ է՝ ամէն ցանկութիւն մեռցնել մարդու մէջ, մարդուն անօգնական մենակ թողնել, որպէս զի նա իրեն ոչնչացնէ, և ապա այդ իրրե բոլոր յաղթութիւններից ամենամեծը հրատարակել, ինչպէս անում է բուդդայականութիւնը. «Ոչ թէ նա է ամենամեծ հերոսը, որը պատերազմի գաշտում հարիւր հազարաւորների է ընկճում, այլ նա, որ միայն իրեն է յաղթահարում»։ Այսպիսով մարդ հասնում է մի դրութեան, որ բարու և չարի սահմանից այն կողմն է, և այդ դրութիւնն է վերադրում Բուդդային իրեն։ Սա մի կատարեալ կրաւորականութիւն է, մի կեանք, ուր մեռած է ամենայն ցանկութիւն և ամենայն ձգտումն. և երկու կոսնների պահանջած կեանքն ու նրանց տարբերութիւնը շատ լաւ տեսնել կարելի է նրանց հիմնագիրների վախճանի մէջ։ Բուդդան մեռնում է 80 տարեկան հասսակում հանդիսատ, ընական օրէնքի համաձայն. իւր վերջին խօսքերն են իւր սիրելի աշակերտ Անանդային. «Ոչ այդպէս, մի ողբար, մի լար, չէ որ առաջ եմ ասել քեզ Աննադա, որ մարդ պէտք է բաժանուի, զրկուի այն բանից, ինչ որ իրեն սիրելի է և հաճելի. ինչպէս կարելի է, Աննադը, որ ծնուածը, զարգացածը, անցաւորութեան ենթական, չանցնի. այդպիսի բան չի կարող լինել»։ Այսպէս է խօսում կատարեալ կրաւորականութիւնը։

Դորա հակառակ Յիսուս, որ Պետրոսի իրեն խնայելու համար տուած խորհրդի մէջ սատանայական միտք է տեսնում (Մատթ. 16²⁵), երիտասարդ հասակում տանում է իւր անձը կոչման կռուի մէջ դէպի բռնի մահ խաչի վրայ, որպէս զի մեռնելու բողէին առել կարողանայ կատարելագոյն ներգործականութեան խօսքը՝ «կատարեալ է»:

Իզուր է աշխատում նոր բուդգայական ջատագովութիւնը ազացուցանել, որ կրաւորական չէ իւր կրօնը, այդ բանը կրկնակի կերպով ապացուցանելու համար բաւական է յիշել, թէ ինչ դիրք է բռնում բուդգայականութիւնը ամուսնութեան խնդրի նկատմամբ։ «Իմաստունը պիտի զգուշանայ գրանից (ամուսնանալուց) այնպէս, ինչպէս որ մարդ այրուող ածուխից է զգուշնում»։ Դրայ վերայ աւելացնենք և այն, որ Բուդգայի իւր խօսքերով որդի ունենալը ոչ թէ ուրախութիւն է իւր համար, այլ տանջանք, որով հետեւ որդին մի շղթայ է իւր համար, կամ Բուդգայի աշակերտ Սանդամայի վարմունքը դէպի իւր կինը և որդին։ Բուդգայականութեան այդ սուրբը թողնում է իւր կնոջը և որդուն ամուգնական և չի արժանացնում նրանց մի հայեացքի անդամ։ իւր կնոջ և որդու դժբախտութեան տռաջ կանգնած է նա առանց որևէ զգացմունքի, և Բուդգան որ այս տեսարանին ներկայ է, կնոջ հեռանալուց յետոյ հետեւեալն է արտասանում։

«Եկողը (կինը) նրան չի ուրախացնում,

«Գնացողը նրան տրտմութիւն չի պատճառում».

«Արօտից ազատուած ճգնաւորին,

«Այն, նրան միայն սուրը կանուանեմ ևս».

Ահա Բուդգայի բերած օգուտը Հնդկաստանին, որի ժողովուրդը ոկզրում այլ կերպ էր մտածում այդ խնդիրների մասին և դժգոհ էր անսրդիութիւն, անկնութիւն քարոզող Բուդգայից։

Հասարակ մահկանացուից խլում է Բուդգան վրկութեան բոլոր յոյսը, նրա ճանապարհի վրայ միայն խկական ճգնաւորը յաջողութիւն ունենալ կարող է, մինչեւ անդամ աշխարհական հետեւողները Նիրուանային չեն հաս-

նում՝ նրանց բաժինն է առառաւելն մի փոքր իշտեցրածոք վերածնութիւն. իսկական նպատակը, նիրուանայի հասնելը, մնամ է միայն ճգնաւորի (ԲՀԿՀՉՈՒ) բաժինը՝ Աւրեմն առանց աշխարհից փախչելու չկայ փրկութիւն. բուդդայականը միայն ճգնաւորն է։ Այս բոլորն արդէն ցոյց է տալիս, որ բուդդայականութիւնն իսկապէս թշնամի է որ և է քաղաքակրթութեան։

Այստեղ շատերը կարող են մեզ ասել, թէ քրիստոնէութիւնը նոյնպէս աշխարհը մերժող և քաղաքակրթութեան թշնամի է. ինչպէս այդ անում են Շտրաուսը և Շոպէնհաուէրը։ Այս մարդիկ ինկատի ունին գլխաւորապէս քրիստոնէական ճգնաւորութիւնն ու վանականութիւնը, և նրանց կարծիքով քրիստոնէութեան բուն էութիւնը և նրա գրած պահանջն այդ է. սակայն հեշտ է տեսնելը որ այդ կարծիքը հիմնովին սխալ է։ Ենքը Յիսուս շատ հեռու է ճգնաւոր լինելուց և ճգնաւորի նման մտածելուց. այս բանը հաստատելու համար բաւական է յիշել նրա մասնակցութիւնը կանայի հարսանիքին, նրա բունած գիրքը գեղի ամուսնական խնդիրը—(միայն պոռնը կութիւնը կարող է առիթ տալ պահապատճան), նրա գիրքը գեղի երեխաները (Մատթ. 19, 14). Վերջապէս պէտք է յիշել, որ շատերը նրան ռաւաղ և արքեցող են անուտնել, մաքսաւորների և մեզաւորների բարեկամ (Մատթ. 11, 19), որ նա ամենեին չի պահել հրէից պահքերը իւր աշակերտների հետ միասին։ Այս բոլորը ցոյց է տալիս թէ որքան հեռու է Յիսուս ճգնաւոր լինելուց և թէ որ չափ գնահատում է նա կեանքի անմեղ զւարճութիւնները. և եթէ Քրիստոս աշխատանքի մասին շատ բան չէ ասել, միայն այն պատճառով, որ նրա համար ամենից գլխաւորը հոգու փրկութիւնն է։ Քրիստոնէութիւնը գործ ունի մարդու ներքինի հետ միայն և այդ է պատճառը, որ նա իւր զարմանալի ճկունութիւնը պահպանել է։

«Զեղնից ոչ ոքի մօտ դուք հաց չենք կերել, այլ դօր ու զիշեր ծանր աշխատել ենք, որպէս զի ոչ ոքի վրայ ծանրութիւն լինենք ... ձեզ մօտ եղած ժամանակ այս ենք

պատուիրել ձեղ, ով որ աշխատել չէ ուզում, նա չպետք է նաև ուտէ» (Բ. Թեսաղ. 3, 8—10). այսպէս է խօսում Պօղոս առաքեալը աշխատանքի մասին, նա, որ իրեն միայն տնկող է համարում Աստուծոյ անդաստանի (Ա. Կորնթ. 3, 6 ...): Քրիստոնէութեան այսպիսի մտքերը և սկզբունքները հազարաւորների և հարիւրհազարաւորների մղիչ են եղել գէպի քաղաքակրթական աշխատանքը, և հենց քառ զաքակրթական տեսակէտից ահագին աշխատանք է կատարել քրիստոնէութիւնը:

Ի՞նչ է արել դրա փոխարէն բուդդայականութիւնը, բացի միլիոնաւոր ժողովրդների աշխատանքից յետ պահելուց և թմրեցնելուց: Թօն Հելլվալդը անուանում է բուդդայականութիւնը ծուլութեան կրօն, և իսկապէս մարդ կարող է կասկածել, թէ արդեօք բուդդայականութեան մեծ յաջողութիւն ունենալու գաղտնիքը նրա այդպէպի մարդկային ծուլութիւնն ունեցած բարեհաճ տրամադրութիւնը չպիտի համարել: Քրիստոնէական վանականները անապատները պարտէզ են դարձրել իրենց ձեռքի աշխատանքով, իսկ բուդդայականութիւնը արդելում է միանդամայն իւր ճգնաւորներին ծառ տնկելը կամ ծաղկիներ ցանելը: Ամէն ինչ խառն ի խռուն է բուդդայականութեան մէջ, ամենամեծ պատուէրի կողքին ամենամանըր ու հասարակ բաներ յիշատակած, օրինակ, մի կողմից արգելում է սպանել ու կողոպտել, միւս կողմից հացահատիկներ ընդունել,—և սոքա երկուոր իրար յետուից իբրև նման ու հաւասարարժէք բաներ: Մի խօսքով էականն ու երկորդականը դանաղանելու կարողութիւնը, իսկական մեծութիւնը տեսնելու ընդունակութիւնը պակասում է բուդդայականութեան:

Սակայն և այնպէս բուդդայական բարոյագիտութիւնը նրա ամենաբարձր ու զօրեղագոյն կողմն է և քրիստոնէութեան ամէնից աւելի մօտիկը: Օրինակ, բուդդայականութիւնը միայն արտաքին գործը պահանջելով չէ բաւականանում՝ նա պահանջում է նաև համապատասխան ներքին զգացմունք, ամէնից առաջ սէր կամ իսկական ցա-

ւակցութիւն ու բարեհաճութիւն է կամենում նաև Ցաւակցութիւն գեղի կենդանիները, որը սակայն չափազանցութեան է համառում և միանգամայն արգելում է մասկերութիւնը: Ընդունուած բան է, որ Հնդկաստանը միայն այն ժամանակ նոր ոյժ և կեանքի ընդունակութիւն կատանայ, երբ մասկերութիւնը կրկին տարածուի այնտեղ: Այս է բուդգայականութեան բերած օգուտը Հնդկաստանին և մարդկութեան: Բուդգայի աւետած փրկութիւնն անգամ չէ վերաբերում ամբողջ մարդկութեան, այլ իսկապէս միայն ճգնաւորներին: Ի նկատի պիտի ունենալ սակայն նաև, որ մի ամբողջ շարք հիւանդութիւններ ունեցողները ամենեին ճգնաւոր դառնալու իրաւոնք իսկ չունին, ուրեմն միանգամայն զրկուած են փրկութիւնից, այն ինչ քրիստոնէութեան հիմնադիրը ոչ թէ միայն առողջների, այլ առաւել հիւանդների համար եկաւ՝ նրանց միիթարելու և փրկութիւն քարողելու:

Երկար ժամանակ մարդիկ սիրում էին Բուդգային փառաբանել իրեւ սոցիալական բարենորոգչի և նրան վերադրում էին մի մեծ յաղթութիւն ընդգէմ դասակարգական խորսութեան, սակայն այսօր բոլորը դիտեն լաւագոյն աղբիւներից, որ նա այդ բանում յաղթող լինել չէր կարող, քանի որ դրա գէմ կոփու չէ մղել: Այսքանը միայն ուղիղ է, որ նրա միաբանութեան մէջ յիրաւի դասակարգգոյութիւն չունի. այնտեղ իրար հաւասար ճգնաւորներ են ամէնքը: Սակայն այն մարդիկը, որոնց հետ Բուդգան սովորաբար գործ ունի, ոչ թէ աղքատներն ու ստորիններն են, այլ հարուստներն ու բարձրերը՝ նոքա իսկապէս, որոնց հետ բարձր բաների մասին խօսել կարելի է: Ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել այնտեղ, ուր որ ոչ թէ մարդկային հոգու կապը իւր Աստուծոյ հետ գտնել են աշխատում, այլ իրենց անդիտութեան մէջ ձգտում են մարդկային տանջանքի դադանիքը բաց անել: Ինքը Բուդգան առում է, որ իւր օրէնքը ծանր ու խորին է և հասարակ մահկանացուների համար անհասկանալի:

Յիսուս բոլորովին այլ կերպ է մտածում. Նա փառա-

բանում է իւր Երկնաւոր Հօրը, որը իւր յայտնութիւնը լիմասուններից ու գիտուններից ծածկել է, տղաներին և տհասներին յայտնագործելու համար (Մատթ. 11, 25). Նոյն կերպ է մտածում նաև Պօղոս առաքեալը (Ա.Կորնթ, 1, 27)։ Եւ չնայելով որ քրիստոնէութեան այս ոչ արիստոկրատական ուղղութիւնը շատերին ատելի է, այնուամենայնիւ ցոյց է տալիս մեր կրօնի իսկական մարդկայնութիւնը և հանրամատչելիութիւնը։

Եատ հետաքրքրական է նաև երկու կրօնների բոհած գիրքը գէպի կանանց հարցը։ Բուդդայականութեան տեսակէտից կանայք անհասկանալի և անքննելի են այնպէս, ինչպէս ձկների ճանապարհները ծովերում։ Նոքա ճշմարտութիւնը ստի և սուտը ճշմարտութեան տեղ են ընդունում, անհաստատ են ինչպէս անապատի աւազը, ահռելի ինչպէս օձը։ Բուդդան և իւր սիրելի աշակերտ Անանդան միանդամ խօսում են միմեանց հետ։ «Ի՞նչպէս պէտք է պահենք մեղ կանանց նկատմամբ», հարցնում է Անանդան։ Բուդդան պատասխանում է, «Կանանցից միշտ խօյս պէտք է տալ, Անանդա»։ — «Իսկ եթէ արդէն ստիպուած տեսել ենք նրանց, այն ժամանակ», հարցնում է աշակերտը։ — «Չխօսել նրանց հետ, Անանդա», ասում է վարժապետը։ «Իսկ եթէ հետը խօսել ստիպուած լինինք»։ — Այն ժամանակ լաւ պէտք է հսկէք ձեղ վրայ», ասում է Բուդդան։ Սյդ պատճառով էլ Բուդդան կանանց չեր ուղում ընդունել իւր միաբանութեան մէջ իրու ճգնաւորներ, բայց երբ զիջանելով իւր մօր թախանձանքներին, թոյլ տուեց, նոյն ժամանակ ասաց իւր Անանդային։ — «Ինչ միաբանութեան մէջ որ կունայք մուտք դործեն, այնտեղ կլապարի սուրբ կեանքը»։ Անդամը ընդունելուց յետոյ էլ կինը մարդուն հաւասար չի ճանաչում. կանանց պարտքն է, եթէ նրանք 100 տարի առաջ էլ անդամը ընդունուած լինին, իւրաքանչիւր նորամուտ ճգնաւորի առաջ ոտքի կանգնել և խորին յարդանքի նշաններ ցոյց տալ, կոնջ ամենամեծ մխիթարութիւնը ֆնում է, որ նա մի այլ վերածնութեան ժամանակ այլևս իրրե կին աշխարհ չդայ։

Քրիստոնէութեան մէջ այլ է պատկերը, այստեղ շատ սիրող կնոջ շատ մեղքերին է թողութիւն տրւում (Ղուկ. 7, 47). Քրիստոսին օծող կնոջ պատմութիւնը պիտի պատմուի ամէն տեղ, ուր որ աւետարանը քարոզուի (Մատթ. 26, 13). Կանայք են կանգնած խաչի տակ, ուր Քրիստոս իւր մօրը ցոյց տալով ասում է իւր աշակերտին՝ «Ահա քո մայրը» (Յովհ. 19, 27). և կանանց հետ այսպէս վարուողը միայն քրիստոնէութիւնն է:

Այս բոլորով չենք կամենում ի հարկէ բուդդայական բաշխյագիտութեան բարձրութիւնը ուրանալ, միայն այս քանը հաստատուն է, որ աւելի բարձր դասել այն քան քրիստոնէութիւնը ոչ մի կերպով կարելի չէ։ Բուդդայականութիւնն էլ ասում է որ թշնամուն թշնամաբար չպիտի վերաբերուել, բայց ինչ մտքով. «Թշնամութիւնը չի վերջանայ թշնամութեամբ, այլ ոչ թշնամութեամբ», ուրեմն միայն խաղաղութիւն գտնելու համար է, որ բուդդայականութիւնը ներելը աւելի լաւ է գտնում, քան վրէժը Բուդդայականութեան մէջ գոյութիւն չի կարող ունենալ նաև անձնազոհութիւն, որովհետեւ բուդդայականութեան համար կեանքը տանջանք է և ոչ մի արժէք չունի, իսկ արժէք չունեցող բանի զոհելը նմանապէս անարժէք է։ Մինչեւ անգամ ապագայ կեանքի յոյսը չէ կարող զուտ և անկեղծ լինել. որովհետեւ եթէ մէկին այս կեանքը անարժան բան է երեսում, չէ կարող մի ապագայ կեանքի համար ցանկութիւն ունենալ. անարժէք կեանքի տանջանքները կիսեղգեն նրա մէջ ամէն ցանկութիւն և յօյս, նաև այն ապագայ կեանքի նկատմամբ։

Եւ այս կրօնը համեմատում են շատերը քրիստոնէութեան հետ և աւելի բարձր են դանում, միհնոյն ժամանակ միամտաբար հաւատալով, թէ իսկապէս Քրիստոսից 5—6 դար առաջ աշխարհ եկած բուդդայականութիւնը լիովին համապատասխանում է ներկայ գիտութեան։ Մեր ամբողջ յօդուածից երեսում է, թէ որքան ծիծաղելի է այդ կարծիքը։

Մենք քրիստոնեաներս կարող ենք ասիական այդ-

մեծ մորքի վերայ զարժանալ, բայց նրան թողնել, որ մեռած մնայ, քանի որ մենք կարող ենք կերպը փնտռել այնտեղ, ուր գտնել կարելի է, այնտեղ ուր մարդկային հոգու և իւր կենդանի Աստուծոյ պատմութիւնը կայ:

Երամենի սարկաւագ

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՈՒԽՄԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

Դասական լեզուների ուսուցումի թեմ. Հոգ. դպրանոցներում: Առաջ թեմ. Հոգեսոր գլորանոցներում յաւնարէն և լատիներէն լեզուների ուսուցումը բաւական ընդարձակ տեղ է բռնում. այդ լեզուների դասաւանդման զիմաւոր նպատակն այն է եղել, որ ուսանողները միջոց ունենան Աստուծածաշունչ և Գիրքը լուսականալու, նախնի ս. հարց գրուածքները կարգալու և առատուածարանական բարձրադոյն կրթութիւն ձեռք բերելու: Բայց գժւախտաբար մինչև այժմ գործ զգալի օգուտ չեն տուել, չնայելով որ աշակերտները 9—10 տարի պարապում են այդ երկու լեզուներով: Այս հանդամանքի վերայ առանձին ուշագրութիւն են դարձել Հոգեսոր գլորանոցներում աւարտած նախկին սաներից երկուոր, որոնք առանձին յօդուածներով «Ս. Պետ. Վեգ.» թերթում ցոյց են տալիս գաստական լեզուների աւելորդ լինելը թեմ. գլորանոցներում: Դոցանից Գ. Վ. կ. կ. կարծիքով դիւզական քանանայի համար կարենը չէ իմունալ յունարէնը և լատիներէնը՝ քանի որ ս. հարց գրուածքները արդէն վազուց թարգմանուած են ռուսերէն լեզուով և նրանց ընադիրը կարգալու նպատակով 9 տարի յունարէնի և 10 տարի լատիներէնի վերայ գործագրելը միմիայն ժամանակի կորուստ է և ոչ մի միտք չունի. մանաւանդ գասաւանդութիւնն այնպէս է կատարուում, որ ուսածը բոլոր լինին զուր է կորչում և աւարտելուց յետոյ նոյն իսկ ոմանք ամբողջը մուանում են և կարդալ անգամ չեն կարողանում: